

JUST WAR THEORY IN INTERNATIONAL RELATIONS: IMPLEMENTATION OF JUST WAR MODEL OF ST. THOMAS AQUINAS TO THE FOURTH CRUSADE

Yazar / Author: Melih Dinçer¹

Abstract

Wars are devastating processes that societies experience in every stage of history. Societies made wars to protect themselves and sometimes be stronger, however after they experienced harms caused by war, they thought about how certain war ethics can be created. In this context, they listed just reasons to start a war and in addition to this, they made effort to determine legitimate behaviors during war. In international relations, war ethics generally would be classified under three headings. These are respectively realism, just war theory, and pacifism. While realism gives no importance to moral logic in war, just war theory stresses some conditions with importance for a war to be moral. Also, pacifism expresses that no war is moral. In this article, these thought logics were expressed and just war theory was studied. From this theory, the logic of St. Thomas Aquinas was selected as a model and it was implemented to the Fourth Crusade. With this aim, a research question was asked. Research question: can wars which commence with religious concerns slide into economic and political targets? The reason why the model of St. Thomas Aquinas is selected is that this model can explain issue well and St. Thomas Aquinas was born a short time later and made his studies after the Fourth Crusade. It is thought that the theological system formed by St. Thomas Aquinas reflects well 13th century when the expedition is made. In the research article, the reason of selecting this subject is to determine the power of religion to start wars in the Medieval Period and then test the possibility of manipulation of religion to transform it into having political and economic targets. The Fourth Crusade is selected because this is a typical example of this subject. The Fourth Crusade was an event in which in beginnings, religious concerns were effective but then economic and political interests were predominating. As a result of the research, it is observed that religious wars slide into economic and political aims. Deficiency of the research is that just one case study is studied. This study is written to show in narrow meaning for the Medieval Period and in wide meaning for every period that religious wars have economic and political windows. It is planned that this research will be a base model for next studies.

Keywords: The Fourth Crusade, Thomas Aquinas, Just War Theory.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ADİL SAVAŞ TEORİSİ: ST. THOMAS AQUINAS'IN ADİL SAVAŞ MODELİNİN DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ'NE UYGULANMASI

Özet

Savaşlar toplumların tarihin her döneminde tecrübe ettiği yıkıcı süreçlerdir. Toplumlar kendilerini korumak ve bazen daha güçlü olmak için savaşmışlar, ancak savaşların verdiği zararları yaşadıkdan sonra belli bir savaş etiğinin nasıl oluşturulabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda savaşın başlatılabilmesi için haklı gerekçeleri sıralamışlar ve buna ek olarak savaş esnasında hangi davranışların meşru olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Uluslararası ilişkilerde savaş etiği genellikle üç başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar sırasıyla realizm, adil savaş teorisi ve pasifizmdir. Realizm, savaşta ahlaki mantığı önemsemediyken, adil savaş teorisi savaşın ahlaki olabilmesi için bazı şartları önemle vurgulamaktadır. Pasifizm ise hiçbir savaşın ahlaki olmadığını ifade etmektedir. Bu makalede, bu düşünce mantıkları açıklanmış ve adil savaş teorisi çalışılmıştır. Bu teori içinden Thomas Aquinas'ın mantığı model olarak seçilmiş ve Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulanmıştır. Bu amaçla bir araştırma sorusu sorulmuştur. Araştırma sorusu: dini kaygılarla başlayan savaşlar ekonomik ve siyasal amaçlara kayabilir mi? Aquinas'ın modelinin seçilmesinin sebebi konuyu iyi açıklayabilmesi ve Aquinas'ın Dördüncü Haçlı Seferi döneminden kısa bir süre sonra hayata gelmesi ve çalışmalarını yapmasıdır. Aquinas tarafından kurulan teolojik mantığın seferin yaşandığı 13.yüzyılı iyi yansıttığı düşünülmektedir. Araştırma makalesinde bu konunun seçilme sebebi Ortaçağda savaşların ortaya çıkmasında dini etkinin gücünü belirlemek ve akabinde bunun manipüle edilerek siyasal ve ekonomik amaçları taşıyacak bir hale dönüşme ihtimalini test etmektir. Dördüncü Haçlı Seferi'nin seçilme sebebi bu konuya güzel bir örnek teşkil etmesidir. Dördüncü Haçlı Seferi dini kaygılarla başlayan, ancak ekonomik ve siyasal çıkarların baskın konuma geldiği bir olaydır. Araştırma neticesinde dini savaşların ekonomik ve siyasal amaçlara kaydığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın eksiği ise bir örnek olayı sadece ele almasıdır. Bu çalışma dar anlamda Ortaçağ için ve geniş anlamda her dönem için dini savaşların ekonomik ve siyasal pencerelerinin olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Araştırmanın bundan sonraki çalışmalar için temel bir model teşkil etmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Haçlı Seferi, Thomas Aquinas, Adil Savaş Teorisi.

¹ Melih Dinçer, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Doktora Programı Öğrencisi, melihdincerr@gmail.com

1.Giriş

Buzul Çağı'nın bitiminden itibaren insanlığın ayak bastığı her yerde savaş gerçekleşmiştir. Savaş insanlık tarihi kadar yaşlı bir olgudur (Keegan, 1995: 39). Uluslararası ilişkiler disiplini en az savaş kadar önemli olan bir diğer konu da savaş etiği ve bu etik içerisindeki yaklaşımların sınıflandırılması hususudur. Toplumlar arasında savaşların var olması, zamanla hangi savaşların haklı olduğu ve hangi savaşların da haksız olduğu konusunda insanlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Gelişigüzel yapılan analizler neticesinde fikirlerin sistemli hale gelmesi Batı toplumlarında adil savaş düşüncesine yol açmış ve İslami toplumlarda da cihad düşüncesinin sosyal olarak yorumlanmasına kapı aralamıştır. Bu düşünce yapılarıyla savaşın belli formlar altında yorumlanmasına ve formüle edilmesine, yani adil savaş teorisinin oluşturulmasına başlanmıştır (Hashmi, 2012: 3-4). Adil savaş düşüncesinin kökenleri Hristiyan bir din adamı olan St. Augustine'in² fikirlerine kadar gitmektedir. St. Augustine'den önce Roma hukuku ve Eski Ahit'te adil savaş hakkında analizler mevcuttur. Ayrıca Cicero'nun felsefi mantığında da adil savaşı vurgulayan düşünce yapısını görmek mümkündür (Hashmi, 2012: 4). Bunların dışında Platon (428/427 M.Ö. – 348/347 M.Ö.) ve St. Ambrose (340 – 397) gibi düşünürler de teori üzerine çalışmışlardır. Gratian tarafından 1148 yılında tamamlanan *Decretum* adlı eser, Hristiyan otoritelerinin fikirlerini ve analizlerini içermesi sebebiyle yayınlandığı dönemde ve sonrasında adil savaş teorisi ile ilgilenen düşünürlerin kullandıkları bir kaynak olmuştur. Ortaçağ'da ve sonrasında yapılan analizler neticesinde 13. yüzyılda adil savaş teorisi ile alakalı olabilecek ayakları yere basan yargılara varılabilmektedir. Buna göre temelde Hristiyan din adamları Hristiyanlığı yaymak için yapılan savaşları adil savaş olarak görmüşlerdir. Bunun dışında kiliselerin mülklerini ve Hristiyanların hayatlarını korumak için yapılan savaşların da haklı savaş içerisinde olabileceğini vurgulamışlardır. Bu mantıkta savaşların meşruiyeti de din adamları tarafından belirlenmektedir (Hashmi, 2012: 6).

St. Thomas Aquinas adil savaş teorisini St. Augustine'den sonra etkili bir şekilde formüle eden Hristiyan din adamlarından biridir. Bu isimlerin dışında 100 Yıl Savaşları döneminde Honoré Bonet (1340 - 1410) ve Christine de Pisan (1364 - 1430 / 1434) gibi yazarlar Aquinas'ın parametrelerini kabul ederek *jus in bello* (savaşın doğru bir şekilde icrası) fikrini sistemli bir şekilde geliştirdiler. *Jus ad bellum* (savaşın açılması için haklı sebep) fikrinin sistemli temeli ise Aquinas tarafından geliştirilmiştir. Adil savaş teorisi kavramı modern dönemdeyse Francisco de Vitoria'da (1483 - 1546), Francisco Suárez'de (1548 - 1617) ve Hugo Grotius'da (1583 – 1645) görülür. 1700'lü yıllardan itibaren 20. yüzyılın sonlarına kadar teori, Grotius'un³ etkisi altında kalmıştır. Paul Ramsey kavramı tekrardan ele alarak adil savaş teorisine uluslararası bir anlam yüklemiştir. Adil savaş teorisinin bu yüzyıl içerisinde artık uluslararası bir hukuk konusu olduğu kabul edilmiş ve analizler bu düzlemde yapılmaya başlanmıştır. Paul Ramsey, Michael Walzer ve 1980'li yıllardaki Katolik rahiplerinin analizlerinin⁴ akabinde de konu uluslararası platformun ele almasıyla daha önemli hale gelmiştir (Hashmi, 2012: 7-9). Özellikle uluslararası ilişkiler disiplini savaş etiği üzerine tartışmalar yaşanmış ve belli başlı kriterlere dayanan savaş etiği yaklaşımları geliştirilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplini savaş etiği üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır⁵.

1.Realizm

2.Adil Savaş Teorisi

3.Pasifizizm

Realizm, uluslararası ilişkilerde savaşların kaçınılmaz olduğunu ve bunların ancak güçler dengesi ile engellenebileceklerini belirten yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, ahlâk savaş içerisinde uygulanmaz ve uluslararası politika da bir güç mücadelesidir. İkinci yaklaşım olan adil savaş teorisi ise savaşın belli şartlar altında açılıp belli koşullara göre icra edilmesi halinde adil bir savaş olarak nitelendirilebileceğini ifade eden yaklaşımdır. Bu çerçeveden bakıldığında adil savaş teorisi realizm ve pasifizmin arasında bir noktada durmaktadır. Pasifizizm, savaşların yanlış olduğunu ve haklı bir savaşın olamayacağını ifade eden yaklaşım

² Augustine tarafından kurulan mantığa göre, Tanrı'nın tüm faaliyetleri ki buna savaşlar da dâhildir, bunların tamamı yarattığı insanların iyiliği içindir. Özellikle savaşlar dürüst insanların yararına olan bir şeydir. Savaşlar Tanrı'nın insanları terbiye etmek ve yanlışlarını düzeltmek için kullandığı unsurlardır. Ayrıca bu savaşlar aracılığıyla insanlar daha dürüst bir hayat şekline girmeleri açısından yönlendirilirler. Savaşın yıkımını görenler ölümden kurtulmaları halinde bundan sonraki hayatta daha dikkatli olacaklarından dine hizmet edebilirler. Savaş dürüstleri ödüllendirmek ve kötülere cezalandırmak için ideal bir yoldur. Detaylı bilgi için bkz. Mattox, s.32-33; St. Augustine, *City of God* [De civitate Dei], Çev. Henry Bettenson, London: Penguin Books, 1984.

³ Grotius'a göre, bir kişi saldırıya uğradığında ve hayatı tehlikeye girdiğinde savaş başlatmanın yanı sıra karşı tarafı tahrip edebilir. Kendini savunma hakkı düzleminde ortaya çıkan bu tarz savaşlar meşrudur. Detaylı bilgi için bkz. Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace*, edited by Richard Tuck, Liberty Fund, 2005, s.397.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Paul Ramsey, *War and the Christian Conscience*, Duke University Press, 1961; Paul Ramsey, *The Just War*, Scribners, 1968; Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, New York: Basic, 1977; National Conference of Catholic Bishops, *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response*, Washington: U.S. Catholic Conference, 1983.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Richard Sorabji ve David Rodin, *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*, Ashgate Publishing, 2006; Uwe Steinhoff, *On the Ethics of War and Terrorism*, New York: Oxford University Press, 2007.

olarak karşımıza çıkmaktadır⁶. Bu makalede savaş etiği yaklaşımları içerisinde adil savaş teorisi ele alınacak olan konudur. Adil savaş teorisi savaşa üç başlık altında yaklaşmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

1.Jus Ad Bellum: Savaşın hangi sebepler altında haklı bir şekilde açılabileceğini ifade eder.

2.Jus In Bello: Savaşın haklı bir şekilde gerçekleşmesi için savaş esnasında hangi kurallara uymanın gerekli olduğunu ifade eder (O'Driscoll, 2008: 1-26).

3.Jus Post Bellum: Savaş sonrasında insanların tekrardan yaşama doğru bir şekilde kazandırılması için nelerin hangi kıstaslara bağlı olarak yapılması gerektiğini ifade eder.

Bu tablo adil savaş teorisinin uluslararası ilişkilerdeki genel yorumudur. Makalede özellikle Dördüncü Haçlı Seferi adil savaş teorisine ciddi katkı sağlayan Hristiyan bir din adamı olan St. Thomas Aquinas'ın adil savaş teorisi mantığı çerçevesinde analiz edilmiştir. Amaç, Thomas Aquinas'ın adil savaş modelini Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulayarak din savaşlarının aslında siyasal ve ekonomik çıkarlara kayabilme ihtimalini test etmek ve bunu bir örnek üzerinden analiz etmektir. Makalenin bu anlamda eksik tarafı sadece bir adet din savaşını ele almış olmasıdır. Ancak model daha sonraki çalışmalar için örnek ve temel referans kaynağı teşkil etmesi açısından hazırlanmıştır. Makale din savaşlarının aslında siyasal ve ekonomik çıkarlara dönüşebileceği hipotezine örnekler sunabilmiştir. Analizlere göre, Dördüncü Haçlı Seferi birkaç devletin başlattığı bir savaştır. Ancak haklı bir sebebe ve insanlığın iyiliğine hizmet eden bir savaş değildir. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi Aquinas'ın adil savaşın şartları olarak belirlediği unsurların geneline uymazken sadece birine uymaktadır. Aquinas'a göre adil bir savaş aşağıdaki şartlarda açılabilir:

1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.

2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.

3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır⁷.

Bu maddeler açısından Dördüncü Haçlı Seferi değerlendirildiği vakit ikinci ve üçüncü maddeye uymadığı ancak ilk maddeye Papalık ve onun dostu olan diğer Avrupa devletleri tarafından finanse edilmesinden ötürü uygun düştüğü görülmektedir. Dördüncü Haçlı Seferi Mısır ve Kutsal Toprakları ele geçirmek ve bu bölgeleri Müslümanlardan arındırmak için Batılıların düzenlediği askeri bir girişimdir. Dördüncü Haçlı Seferi, neticeleri itibarıyla Ortodoks Konstantinopolis'in yağmalanmasına ve Kutsal Topraklara gidilememesine yol açmıştır. Savaşın başlangıçtaki emelleriyle gelişimindeki olaylar birbirlerine uymamaktadır. Ayrıca Konstantinopolis'de insanların öldürülmesi, onlara kötü muamele edilmesi ve kadınlara tecavüz edilmesi savaşın hem jus ad bellum hem de jus in bello şartlarına uymadığını göstermektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde konu detaylı analizlerle ele alınacaktır. Şimdi, uluslararası ilişkilerde savaş etiğinin nasıl sınıflandırıldığı işlenecektir.

2.Uluslararası İlişkilerde Savaş Etiğindeki Yaklaşımların Sınıflandırılması

2.1.Klasik Yaklaşımlar

Savaş etiği üzerine yazılan çoğu kitapta okuyucu temelde üç tane sınıflandırmayla karşılaşmaktadır: realizm⁸, adil savaş teorisi ve pasifizm. En basit açıklamayla realizm ahlakın savaşta uygulanmadığını, savaşın ne zaman başlatılacağı ve nasıl icra edileceği hususundaki analizlerin genellikle ulusal çıkar ve güç bağlamında değerlendirildiğini belirtmektedir. Bunun aksine adil savaş teorisiyse savaşın ahlaki kurallara göre düzenlenen bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Bu ahlaki norm iki ana noktada savaşı düzenlemektedir. Bu normlar savaşa hangi sebeplerle girileceğinin ve nasıl icra edileceğinin sorgulanması üzerine ortaya çıkmaktadır. Pasifist görüş ise, savaşa hiçbir şartta başvurulmaması gerektiğini ve savaşın icra edilmesinin haklı ve düzgün bir yönteminin de olmadığını dile getirmektedir (Dower, 2009: 7-8).

Pasifizm barışın iyi olduğunu, savaşlardan kaçınılması gerektiğini ve hatta mümkünse savaşların engellenmesi gerektiğini belirtmektedir (Fiala, 2004: 59). Realizm ise buna karşılık özellikle uluslararası ilişkilerde savaşların kaçınılmaz olduğunu ve güçler dengesi ile engellenebileceklerini belirtmektedir ki, bu

⁶ Pasifizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Shin Chiba (Ed.), **Peace Movements and Pacifism after September 11**, Edward Elgar Publishing, 2008.

⁷ Bu maddeler St. Thomas Aquinas tarafından **The Summa Theologica** eserinde tartışılmış ve belirlenmiştir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak analiz edilmiştir.

⁸ Edward Hallett Carr (1892 - 1982) ve Hans J. Morgenthau (1904 - 1980) gibi isimler uluslararası ilişkiler teorilerinde realist ekolün içerisinde bulunmaktadırlar. İki yazar da savaşların kaçınılmaz olduğunu ve politikanın güç odaklı ele alındığını ifade etmektedirler. Özellikle Hans J. Morgenthau gücü ulusal çıkarla özdeşleştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Edward Hallett Carr, **The Twenty Years' Crisis 1919 – 1939: An Introduction to the Study of International Relations**, Macmillan Press, 1939; Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York: Alfred A. Knopf, 1948.

unsur bile bazen bunu gerçekleştirmede başarısız olmaktadır (Morgenthau, 1948: 9). Ancak buradaki problem temel olarak uluslararası politikanın barış için değil savaş için organize olmasıdır (Fiala, 2004: 56). Özellikle askeri bütçeler ve silah stokları incelendiği vakit bu anlaşılabilir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne göre 2016 yılında dünya askeri harcamalarındaki değer 1.69 trilyon dolardır (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, 15 Aralık 2017: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/military-expenditure>). Bu açıdan bakıldığında zaman silahlanma ve militarizm pasifizmin amaçlarına karşı güçlü bir bariyer oluşturmaktadır.

Adil savaş teorisi ise savaşın belli hallerde haklı olabileceğini ifade etmekle beraber haksız olduğu koşulları da belirlemekle savaşın yapılma sebeplerine ve icra edilme şekline bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Adil savaş geleneği içerisinde savaş iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramlarıdır. *Jus ad bellum* kavramı savaşın hangi sebepler altında açılmasının haklı olduğunu ifade etmektedir. *Jus in bello* kavramıysa savaşın icra edilmiş şeklinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili düzenlemeler getirmektedir⁹ (Mattox, 2006: 8). Adil savaş teorisinde bir savaşın haklı sebeplerle açılması için savaşın devlet tarafından açılması, savunma amaçlı olması ve son seçenek olarak düşünülmesi gibi faktörler önemli rol oynamaktadırlar. Savaş icra edilirken de minimum güç kullanma uygulamasına gidilmelidir.

2.2. Diğer Yaklaşımlar

Yukarıda açıklanan yaklaşımların dışında militarizm yaklaşımı da literatürde mevcuttur. Pasifizm uluslararası sistemde her alanda militarizm tarafından tahrip edilmektedir. Militarizm en genel tanımıyla bir ülkenin askeri gücünü artırarak bu güce kendini koruma ve istediklerini elde etme noktasında inanmasıdır (Online Longman Dictionary, 15 Aralık 2017: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/militarism>). Bir devlet egemenlik sahasındaki gücünden feragat ederse, hem iç hem de dış dinamikler tarafından istila edilebilir. Kabul edilmelidir ki, militarizm statükonun gerçeklerine denk düşen pragmatik bir cevaptır. Bu yüzden askeri gücü korumak ve kullanmak militarizmin bir gereğidir. Militarizm pragmatiktir çünkü dünyada devletler askeri yatırımlara önem vermekte ve bunu gerektiğinde kullanabilmektedirler. Ayrıca militarizm uluslararası ilişkiler kuramlarından olan realizm ile ilişki içerisindedir. Realizm dünyayı ve uluslararası politikayı bir güç mücadelesi olarak görmektedir. Realistler bu sebeple ahlakın sınırlandırmalarıyla kısıtlanmamaktadırlar (Fiala, 2004: 56-57).

Militarizm birçok anlama sahiptir. Ancak en yaygın anlamlarından bir tanesi insanlar arasındaki askeri ruh anlamına gelmesidir. Bu askeri ruh otoriteye boyun eğme, kontrol edilmiş ve yönlendirilmiş saldırganlık ve aşırı milliyetçilik gibi askeri değerlere olan saygıyı içermektedir. Bu ruha sahip olan insanlara siyaset dâhil birçok alandan örnekler verilebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde militarist başkanlardan olan Theodore Roosevelt bu ruhun bazı örnekleri arasındadır (Possner, 2009: 1-2). Diğer ülkelerden örnekler arasında Joseph Stalin ve Adolf Hitler gösterilebilmektedir. Bu isimler ülkelere kattıkları ve profilleri açısından farklılaşmakta ve aynı kefedeki değerlendirilmemektedirler. Örneğin, Adolf Hitler Musevi soykırımını gerçekleştiren yönetimin başında olarak askeri ruhunu aşırı uçlara taşıyan biri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımların analizinden sonra, bir sonraki bölümde uluslararası ilişkilerde adil savaş teorisinin kapsamı ifade edilecektir.

3. Uluslararası İlişkilerde Adil Savaş Teorisi

Adil savaş teorisi bazı savaşların ahlaki olabileceğini bazılarının ise olamayacağını ifade ederek pasifizm ile realizm arasında bulunmaktadır. Bu iki bakış açısının orta yoludur denilebilir. Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri gibi uluslararası hukuk ve normlar hangi şartlarda devletlerin haklı bir şekilde savaş ilan edebileceğini ve savaşın nasıl icra edileceğini düzenlemeye çalışmışlardır. Bu düzenlemeler birçok hukuki ve yasal kaynaktan beslense de, yol haritasını belirleme noktasında adil savaş teorisinin de etkileri mevcuttur. Teori temelde savaş ile ilgili olarak iki unsur üzerinden açıklama yapmaktadır. Bunlar *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramlarıdır (Dower, 2009: 81-82). Teori uzun bir zaman diliminde yüzyıllar içinde gelişmiş ve çok sayıda düşünürün katkı yapmasıyla bugünkü şekline ulaşmıştır. Adil savaş genellikle Batı dünyasında Hristiyanlığın etkisi altında kurulan bir teori olarak kabul edilmektedir. Teorinin gelişmesi ağırlıklı olarak Ortaçağ'da gerçekleşmiştir¹⁰. Bu bağlamda haklı savaş teorisinin Ortaçağ döneminde Hristiyan düşünürlerin etkisi altında geliştiği kabul edilse de, teorinin seküler birçok kaynağı da mevcuttur. Gelişme sürecinde haklı savaş teorisine birçok düşünür katkı yapsa da, St. Augustine teorisinin babası sayılmaktadır (Ereker, 2004: 4-

⁹ Bkz. John Mark Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, New York: Continuum, 2006, s.8; Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale University Press, 2004.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Frederick H. Russell, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

7). Ayrıca, St. Thomas Aquinas da 13. yüzyılda konuyu tekrar ele alarak literatüre katkı sağlamıştır. Dower'a göre, adil savaş teorisi aşağıdaki iki ana unsur altında oluşturulmuştur (Dower, 2009: 82-83):

1. Jus Ad Bellum: Savaş açmanın haklı sebebi.

2. Jus In Bello: Savaşın icra edilmesinin doğru şekli.

Jus ad bellum kriteri hangi şartlar altında savaşın açılmasının haklılık payı içerebileceğini ifade etmektedir. Buna göre belli şartlar jus ad bellum kriterlerini sağlamaktadır. İlk olarak savaş meşru bir otorite tarafından yani devlet tarafından açılmalıdır. İkincisi, savaş bir adaletsizliği ortadan kaldırmak ve saldırgan bir yapıya karşı kendini savunmak gibi adil bir sebebe dayanmalıdır. Üçüncüsü, savaş doğru bir niyet ile yapılmalı ve bu niyet ahlaki olarak kabul edilebilir olmalıdır. Dördüncüsü, savaş son başvuru aracı olarak düşünülmeli, diğer tüm seçenekler denendikten sonra çözüm olarak kullanılacak bir kaynak şeklinde düşünülmelidir. Beşinci olarak savaş, kazanma şansının mantıklı bir seviyede var olduğu zaman icra edilmelidir. Çünkü aksi halde sonuca ulaşılamayan ve boşuna acı çekildiğini gösteren bir tablo ortaya çıkmaktadır. Altıncısı, savaşta orantı göz önüne alınmalıdır. Savaşın sonucunda elde edilecek kazançların acısı çekilecek zarardan daha fazla olması gerekmektedir. Yedincisi, savaşın ahlaki kurallara uygun şekilde icrası mümkünse gerçekleştirilmesi uygundur (Dower, 2009: 83).

Bunların dışında yukarıda bahsedildiği gibi bir de jus in bello şartları vardır ki, bunlar savaşın açıldıktan sonra hangi kısıtlara bağlı kalınarak icra edileceğini düzenlemektedir. Burada iki kistas göz önüne alınmaktadır. Birincisi, fark gözetme unsurudur. Bu unsura göre, savaşta sadece savaşanlara karşı güç uygulaması yapılabilir, savaşmayanları yani sivilleri ayırt etmek gereklidir. Ayrıca ağır silahların, yani savaşa katılmayanların da zarar görmesine sebep olacak silahların kullanılması da ahlaki değildir. İkincisi, orantı unsurudur. Savaşın icrası esnasında insanların şartlarının iyileşmesi adına adımlar atılmalıdır (Dower, 2009: 83). Bu kriterlerin dışında ayrıca *jus post bellum* kavramı da tartışma konuları arasında günümüzde yer almaktadır. Bu verilerin üstüne Kabadayı'nın haklı savaş ve jus post bellum kuramı ile ilgili yaptığı açıklamaya bakmak yararlı olacaktır (Kabadayı, 2014: 95):

“Jus ad bellum, savaş ilan edilmesine ilişkin kuralları, başka bir deyişle savaş ilanına ilişkin koşul ve nedenleri kapsar. Jus in bello, savaş sırasındaki eylemlerle, yapıp etmelerle ilgilidir. Jus post bellumun kapsamına ise savaş sona erdikten sonra yapılması gerekenler girer. Bu noktada savaş ilanına ilişkin koşul ve nedenlerle ilgili görüşler, daha çok bilinen şekliyle haklı savaş kuramıdır.”

Jus post bellum savaş sonrasında yapılması gerekenleri kapsamaktadır. Bu noktada herhangi bir savaştan zarar gören coğrafyaların ve insanların yeniden yaşama kazandırılması ve bunların da sistemli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Adil savaş teorisi savaşın açılmasından icrasına ve savaş sonrası sürece kadar uluslararası ilişkilerde adil bir savaş sürecini tanımlamakta ve düzenlemektedir. Toplumlar arasında savaşların gerçekleşmesi teorik olarak savaşın şartlarına dair bu tarz çalışmaları ve düşünce faaliyetlerini tetiklemiştir. Bu teorik gelişmeler klasik uluslararası hukuk dönemindeki kriterleri belirlemiştir. Çünkü klasik uluslararası hukuk döneminde askeri güç kullanmayı yasaklayan bir üst otorite veya teamül yoktur. Savaşı düzenleyen uluslararası hukuk çok sonraki dönemlerde hazırlanmış ve geçerlilik kazanmıştır. Bu anlamda modern hukuk dönemi diye tabir edilen ve ağırlıklı olarak 20.yüzyılda gelişen süreçle ilgili birkaç açıklama yapmakta yarar vardır. Savaşı ve askeri güç kullanımını uluslararası ilişkilerde yasaklayan ilk gelişme 1928 yılında imzalanan Briand - Kellogg Pakti olmuştur. 1920 yılında Milletler Cemiyeti kurulmuş ve ülkelerin barış içinde sorunlarını çözmesini amaçlamıştır. Ancak bu kuruluş yapısı itibarıyla başarılı olamamıştır. Bugün de hâlen geçerli olan ve bu konudaki en etkin yapı 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler örgütü olmuştur. Birleşmiş Milletler örgütü uluslararası ilişkilerde devletlerin uyuşmazlıklarını barışçıl yöntemlerle çözeceğini ifade etmiş ve dış politikada askeri güç kullanmanın yasaklandığını ortaya koymuştur. Bunların hepsi BM Antlaşması ile garanti altına alınmıştır. Askeri güç kullanma konusundaki tekeli ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olmuştur. Bu bağlamda söylenebilir ki, klasik hukuk sürecindeki teorik çalışmalar günümüzdeki yaptırım uygulayan bağlayıcı uluslararası hukukun altyapısını oluşturmuştur.

4.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Teorisi

4.1.St. Thomas Aquinas Kimdir?

Thomas Aquinas İtalya Roccasecca'da 1225 yılında doğmuştur. Aynı ülkede Fossanova Manastır'ında 7 Mart 1274 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Aquinas'ın annesi Theodora Napoli kökenli bir aileye mensuptu. Babası Landolfo ise II. Frederick'in yönetiminde vasaletinde çalışan ve kraliyete sadık olan biriydi. Aquinas'ın II. Frederick ile ilgili ne düşündüğü hakkında net verilere sahip değiliz. Aquinas ile ilgili olarak çağdaşları onun dünyayı merak eden ve sorular soran biri olduğunu ifade etmektedirler. II. Frederick 1237 yılından itibaren ölüm tarihi olan 1250 yılına kadar IX. Gregory ve sonrasında IV. Innocent olmak üzere Papalarla savaş halinde olmuştur. Aquinas imparator ile papalar

arasındaki şiddeti görmüş ve bu güç mücadelesini tecrübe etmiştir. Aquinas'ın akrabaları da bu ölümcül savaş sürecine dâhil olmuşlardır. Aquinas kendi ailesinden insanların da karıştığı mücadeleleri göz ardı etmiş ve dini araştırmalar ile savaş konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Aquinas savaş üzerine analizler yapmıştır. Bilindiği gibi erken dönem Hristiyanlar kan dökmeye adanmış askerliği ve bunun neticesinde savaşı kabul edilemez olarak görmüştür. Ancak Aquinas'ın döneminde askerlik ve savaş kabul edilebilir bir şeydi. Bu sebepten ötürü Aquinas bu konuyu analiz etme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre bir savaşı adil olarak başlatabilmenin üç şartı vardır (Kerr, 2009: 1-7):

1. Askeri harekâtı sadece bir prens başlatabilir.
2. Savaşmak için ortada adil bir neden olması gereklidir: Düşman birinin veya bir topluluğun haklarını ihlâl etmiş olmalıdır.
3. Savaşın yapılma sebebi dürüstlük ve adalet üstüne kurulmalı ve iyiliğin geliştirilmesi temel amaç olmalıdır. Kötülüklerin ortadan kaldırılması amacıyla savaşlar icra edilmelidir.

Aquinas bu fikirleri belirterek St. Augustine'den beri var olan adil savaş etiğini desteklemiştir. Aquinas adil savaş teorisi üzerine düşünmesine rağmen kilise ile devlet arasındaki ilişkiye ve Papalık kurumunun siyasal rolüne ilgi duymamıştır. Siyasal konulardan bu şekilde uzak kalmasına ek olarak Aquinas daha çok dini konulara ağırlık vermiş ve dinin usulleriyle ilgilenmiştir. Örneğin, çocukların ergenlik döneminden önce manastırlara eğitimlere gelmesinin uygun olup olmaması gibi daha birçok konuyla ilgilenmiştir. Ona göre ailesinin izniyle ergenlik öncesinde çocuklar dini eğitim almak için manastırlara gidebilirler. Kendisi de ilk eğitim kurumuna Monte Cassino'da 5 yaşında başlamıştır. 1239 yılında babası Aquinas'ı Napoli'ye göndermiş ve II. Frederick tarafından kiliseden bağımsız bir şekilde kurulan yeni üniversiteye eğitim alması için kaydedilmiştir. Bu noktada Aquinas'ın babası oğlunu Papalık kurumunun etkisi altında olmayan bir yere göndermekten ötürü huzursuzluk yaşamamıştır. Thomas bu eğitim kurumunda Dominican Keşişleri ile tanışabilirdi ki, bu ailesinin beklemediği ve hoş karşılamayacağı bir şeydi. Thomas burada Aristo'nun mantığını, Klasik Latinceyi, Cicero üzerinden retorisi, aritmetiği, müziği, Öklid geometrisini ve Batlamyus astronomisini öğrenmiştir. Bunun dışında Thomas, Aristo'nun doğa felsefesini de öğrenmiştir ki, bu ders içeriği Papalık tarafından kurulan üniversitelerde yasaklananlar listesindedir. Thomas bu kolejde eğitimini ve kültürünü geliştirmiş ve bu mirası kendisi için değerli saymıştır (Kerr, 2009: 7-12).

Aquinas daha sonra Paris'e gitmiş ve burada Ortaçağ'ın en önemli düşünürlerinden biri olan Albertus Magnus (1200 – 1280)'dan dersler almıştır. 1248 yılında Albertus ile Köln şehrine yeni bir akademik merkez kurmak için gitmiştir. Sonra Paris'e dönmüş ve bir dönem burada yaşadktan sonra 1259 yılının sonunda Napoli'ye dönmek için Paris'ten ayrılmıştır. 1261 ile 1265 yılları arasında Orvieto kasabasında kalan Aquinas ayin sürecine dâhil olup katkı sağlaması için Katolik kilisesinin ayinlerinden olan Katolik Yortusu sürecinde Papa IV. Urban tarafından görevlendirilmiştir. Bu dönemlerde Papalık sarayı ciddi anlamda akademik değere sahip din adamlarını barındırmıştır. Daha sonra Thomas tekrar Paris'e dönmüş kısa bir süre orada Papalık adına çalıştıktan sonra tekrardan Napoli'ye geri dönmüştür. Ölümüne yakın bir tarihte kendi isteği ile artık akademik metinler yazmaktan vazgeçen Thomas, ölümünden sonra Fossanova'da gömülmüştür. 1974 yılından itibaren Toulouse, Fransa'daki Church of the Jacobins - Jakobenler Kilisesi'nde St. Thomas Aquinas'ın kemikleri saklanmaktadır (Kerr, 2009: 12-19). *Summa Theologiae*, Aquinas'ın yazdığı ve dini konularla beraber savaşın nasıl yapılması gerektiğine de vurgu yaptığı önemli eseridir. Bilgilerini bu eserinde bir araya getiren Aquinas Hristiyanlık için çok önemli bir din adamıdır.

4.2. St. Thomas Aquinas'ın Savaşa Bakışı ve Haklı Savaş Teorisi

St. Thomas Aquinas adil savaş teorisini kendisinden önceki düşünürlerin fikirlerine katkı sağlayacak şekilde formüle etmiştir. Aquinas 1225 ile 1274 yılları arasında yaşayan Katolik mezhebine bağlı İtalyan bir din adamıdır. Fikirleri açısından bugün bile etkisini sürdürmektedir. Aquinas adil savaş teorisini organize etmiş ve bunun dışında başka konularla da ilgilenmiştir. Toplumsal hayatta insanlar arasındaki eşitliğin öneminden bahsetmiştir. Eşitliğin sağlanması adına yapılabilecek en önemli faaliyetin insanların aksiyonlarının akabinde ödüllerin ve cezaların eşit ve adil bir şekilde dağıtılması gerektiğini ileri sürmüştür (Aquinas, 1905: 313). Thomas Aquinas toplumsal adaletin yanı sıra yukarıda bahsedildiği gibi adil savaş teorisine ciddi katkı sağlamıştır. Aquinas Augustine'den yaklaşık sekiz asır sonra *Summa Theologiae* adlı eserini yazmış ve bu eserde savaşla barış konularına değinmiştir. Kitabını soru – cevap şeklinde kurgulayan Aquinas eserinin ikinci bölümünün kırkıncı sorusunda savaş konusunu ele almıştır. Bu bölümde tartıştığı üç ana husus mevcuttur: Bunlar sırasıyla savaşmanın yasal olup olmama durumu, din adamlarının savaşa katılıp katılamayacağı ve kutsal günlerde savaşmanın uygun olup olmamasıdır. Aquinas için bir savaşın adil sıfatıyla nitelendirilebilmesi için üç temel şart gerekmektedir (Aquinas, 1916: 501-502):

1. Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
2. Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.

3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

Aquinas'a göre bir savaşın haklı olabilmesi için meşru bir devlet tarafından açılması ve idare edilmesi gerekmektedir. Ayrıca savaş barışı tesis etmek için açılmalıdır. Savaşlar ancak toplumların ortak iyiliğini ve güçsüz, zayıf insanları savunduğu zaman adil olabilmektedir. Savaş, içerisinde gerçek iman, ülkesinin ve Hristiyanlığın kurtuluşu ve savunulması için savaşanları barındırıyorsa adildir. Bu tür savaşlara katılanlar da Tanrı tarafından cennete yerleştirileceklerdir. Din adamları savaşlara fiilen katılamazlar çünkü onlar için savaş iki sebepten ötürü uygun değildir. Birincisi savaş tıpkı ticaret gibi din adamlarını ibadetten uzaklaştıran ve Tanrı'yı anma noktasında kafayı karıştırarak vakit çalan bir aktivitedir. İkincisi ise savaş kan dökmekle alakalıdır. Bu sebepten din adamlarına uygun değildir. Ancak sadece adil sebepler için savaşanlara ruhani ve dini destek vermek için din adamları üstlerinin izinleriyle savaşlara katılabilirler (Aquinas, 2004: 242-244). Ayrıca Aquinas'a göre kutsal günlerde savaşmak doğru değildir. Bunun temel sebebi kutsal günlerin dinlenmeye ve huzura ait olmasıdır. Bunun karşılığında savaşlar huzursuzluk ve stres barındırırlar. Zaruret hali ise istisnai durumlardır ve zaruret hallerinin ortaya çıkması durumunda savaşılabilir. Ancak zaruret hali bittiği zaman kutsal günlerde savaşmak kesinlikle doğru değildir (Aquinas, 2004: 508-509). Aquinas savaşmayan insanların da zarar görmemesi gerektiğini, savaşın kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

5.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Mantığının Dördüncü Haçlı Seferine Uygulanması

5.1.Dördüncü Haçlı Seferi

1198 yılında Papalık kurumunun başına geçen III. Innocentius (Andrea, 2000: 7) (1160 / 1161 – 1216) Doğu'ya yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini istiyor ve bunun gerçekleştirilmesinin Papalık kurumunun öncelikli görevi olduğunu sayarak Doğu'daki belli bölgelerin, Kutsal Topraklar gibi, Müslümanlardan arındırılması gerektiğini düşünüyordu. Yolladığı elçiler ve mektuplar aracılığıyla Avrupa'nın güçlü ve söz sahibi kişilerini bu harekete katılmaya davet etmiştir. Daha sonra Papa bu seferin gerçekleştirilmesi için mali kaynak bulması gerektiğini fark etmiş ve 1199 yılında yeni bir vergi getirerek bunu savaşın finansmanı için uygun görmüştür. Kudüs Kralı Henri'nin kardeşi Champagne Kontu Thibaut yapılacak olan haçlı seferinin idarecisi seçilmiş ve bu seferin Mısır'a yapılması kararlaştırılmıştır. Ordunun Mısır'a sevk edilebilmesi için Venedik'ten gemi temini şarttı, fakat Venedik'in Mısır ile ticari çıkarları olduğundan ötürü Venedik buna yaklaşmamış ve neticede Bizans'la siyasal sebeplerle uzlaşmayan Venedik hâkimi Enrico Dandolo Mısır yerine Konstantinopolis üzerine yapılacak bir seferin Venedik için daha katkılı olacağını düşünmüştür. Thibaut'nun ölümünün üzerine yerine idareci olarak gelen Boniface de Montferrat Venedik ile anlaşmış ve seferin hâkimiyeti Venedik'in eline geçmiştir. 1202 yılında Haçlılar Venedik'te toplanmış ancak yapılan anlaşma gereği Venedik'e yeterli para ödenmemiştir. Bunun üzerine Haçlılar Venedik'in Macar hâkimiyeti altındaki Zara şehrini ele geçirmesine yardım ederek finansal sorunu çözmüştür. Zara bir Hristiyan şehri olmasına rağmen Haçlılar tarafından 1202 yılında ele geçirilip yağmalanmıştır (Demirkent, 1996: 538).

Zara, Hristiyan şehri olmasına rağmen Haçlı ordusunun siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak yağmalanmış ve bu seferin Haçlılar tarafından Doğu'daki din kardeşlerine yardım amacıyla değil, ekonomik ve siyasal amaçları taşıyan faaliyetlerle yapıldığını daha sefer başlamadan göstermiştir. Haçlı ordusu daha Zara şehrinden çıkmadan, III. Aleksios Angelos tarafından Bizans tahtından indirilmiş olan eski imparator II. Isaakios Angelos'un oğlu Aleksios'tan bir mesaj almıştır. Aleksios'un kendisini tahta çıkarmalarına karşılık olarak Haçlıların Venedik'e olan borçlarının ödenmesini, Mısır seferi için de kaynak yardımı yapılmasını ve ek kuvvet olarak Bizans güçlerinin sefere katılmasını sunan teklifini Haçlı ordusu kabul etmiştir. Bu teklifin üzerine Haçlı ordusu 24 Haziran 1203 tarihinde Konstantinopolis kıyılarına gelmiştir. Haçlılar şehrin surlarına saldırmaya başladığı vakit III. Aleksios şehrin savunması için kayda değer bir önlem almamıştı. Surların zayıflaması, imparatorun şehirden iç karışıklıklarla beraber kaçması üzerine eski imparator II. Isaakios hükümet tarafından tahta çıkarılmıştır. Hükümet, taht iddiasında bulunan kişinin babasının tahta çıkarılmasından ötürü Enrico Dandolo'ya savaşmanın gereksiz olduğunu bildirmiş, bunun üzerine de saldırı durdurulmuş ve 1 Ağustos 1203 tarihinde II. Isaakios'un oğlu Aleksios, IV. Aleksios Angelos unvanını alarak babası ile birlikte imparator ilan edilmiştir. Venedik'e verilen sözleri taahhüt eden anlaşma da II. Isaakios tarafından imzalanmıştır. Haçlılara II. Isaakios'un oğlu Aleksios tarafından verilecek olan desteğin devletin içine düştüğü durumdan ötürü verilmesi çok güçlü. Buna ek olarak Konstantinopolis Roma'nın üstünlüğünü kabul etmek istememekte ve IV. Aleksios Angelos da bu duruma bir çözüm bulamamaktaydı. Haçlılara ödenmesi vaat edilen finansal kaynak bulunamıyor ve Haçlılar paralarını alamıyorlardı. Haçlılar verilen vaatlerin tutulmamasından ötürü öfkelenmişti ve bir saray darbesi onlara

bekledikleri fırsatı vermişti. III. Aleksios'un damadı Murtzuphlos bir saray darbesi ile 1204 yılının Şubat ayında IV. Aleksios ve babası II. Isaakios'u tahttan indirmiştir. Bu darbeyi kendi müttetiklerine yapılmış sayan Haçlılar bunu bir meydan okuma olarak görmüş ve şehre tekrardan saldırmışlardır, 13 Nisan 1204 tarihinde Konstantinopolis düşmüştür. Şehir Haçlılar tarafından üç gün boyunca yağmalanmış ve tüm zenginlikleri sömürülmüştür (Demirkent, 1996: 538)¹¹.

Bu saldırının temelinde siyasal ve ekonomik çıkarlar yer alsa da, Bizans ve Batı arasındaki ilişkinin bu dönemlerde kültürler çatışması şeklinde cereyan ettiğini de unutmamak gereklidir. Yunanlılar kendilerini barbar ve vahşi Batılılara karşı medenileşmiş üstün varlıklar olarak görmekteydiler. Avrupa'dakiler ise Bizanslıları pasif, etkisiz, güçsüz ve ikiyüzlü olarak görmekteydiler. Her ne kadar bu ön yargılar yanlış olsa da, 1054 yılında Katolik ve Ortadoks kiliselerinin dini pratik ve doktrin ile ilgili konulardaki ayrılığının olumsuzluğunu (Phillips, 2004: 21-22) katladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Nicolle, 2011: 14-25). Bu işgalin sonucunda kilise ve saraylar tahrip edilmiş, değerli eşyalar çalınmış, Ayasofya'ya atlarla girilmiş ve buradan değerli eşyalar çalınmış, şehirdeki herkes kadın ve çocuklar dâhil Haçlıların zulmünden nasibini almış, kadınlar tecavüze uğramış ve yağmanın üçüncü gününün sonunda Konstantinopolis tam anlamıyla bir harabeye dönmüştür. Haçlılar bu işgalin üzerine Konstantinopolis'de elli yedi yıl hüküm sürecek Latin İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (1204 – 1261). Bunun üzerine Konstantinopolis'den kaçan Bizans ileri gelenleri Epiros ve İznik bölgelerinde iki devlet tesis etmişlerdir. Konstantinopolis'de kurulan Latin İmparatorluğu'na 25 Temmuz 1261 tarihinde İznik Bizans Devleti son vermiştir (Demirkent, 1996: 539).

5.2.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Mantiği Çerçevesinde Dördüncü Haçlı Seferinin Analizi

Daha önce de ifade edildiği üzere klasik hukuk döneminde savaş açmanın belli bir usulünden ve yasaklandığı hukuki uygulamalardan bahsedilememektedir. Buna örnek oluşturması bakımından uluslararası ilişkilerde savaş üzerine çok sayıda teori geliştirilmiştir ve burada Stephen Van Evera'ya değinmekte yarar vardır. Evera'ya göre devletler arasında savaş çıkma ihtimali fethetme gücünün derecesine bağlıdır. Devletler, klasik hukuk döneminde fetih kolaysa ve fetih askeri teknolojisi buna izin veriyorsa saldırı başlatmayı göze almaktadırlar. Ters durumda da eğer fetih zor ve savunma kolaysa savunmada kalmayı ve herhangi bir devlete saldırmamayı tercih edeceklerdir. Buna uluslararası ilişkilerde offense – defense teorisi adı verilmektedir.¹² Buradan da görmekteyiz ki, klasik hukuk döneminde dış politikada en çok ön planda olan kavram ülkelerin sahip oldukları güçtür. Güçlü olan devletin bir başka ülkeye saldırması normal algılanmaktadır. Oysa modern uluslararası hukukta dünyada askeri ve diplomatik ilişkileri düzenleyen ve bağlayıcı olan kurallardan bahsedebilmekteyiz. İşte bu sebepten klasik uluslararası hukuk ile modern uluslararası hukuk arasındaki temel farkı anlamak önemlidir. Devletlerin birbirlerine kolaylıkla saldırılabildikleri ortamda düşünürler ister istemez uluslararası alanda haklı savaş üzerine teoriler geliştirmeye başlamışlardır. Aquinas da bu düşünürlerden önemlileri arasındadır. Geliştirdiği karakteristik ifadelerle savaşa ve icra edilmesine yön vermeye çalışmıştır. Thomas Aquinas'ın dini konularla beraber savaşın hangi şartlar altında adil bir şekilde açılacağı hususlarına değindiği, makalenin önceki bölümlerinde ifade edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Thomas Aquinas adil bir savaşın aşağıdaki üç unsurun gerçekleşmesi halinde yapılabileceğini anlatmıştır:

- 1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
- 2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.
- 3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

St. Thomas Aquinas'ın teorisini oluşturan bu unsurlar bölümün alt başlıklarında Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulanacaktır. Aquinas siyasal ve ekonomik kaygılardan arınmış bir din adamı olarak teorisini ve bu maddeleri geliştirmiştir. 1198 yılında Papalık kurumunun başına geçen III. Innocentius'un askeri girişimi planlarken dini saiklerle yola çıktığını söylemek veya kalbindeki gerçek düşüncenin tasvirini yapmak elbette ki zordur. Ancak burada analiz edilen unsur kökten radikal Hristiyan düşüncesi dışarıda bırakılırsa dini kaygıların ön plana çıkmasından ötürü gerçekleşen bir askeri girişimin nasıl yönünden saptığı ve ekonomik ile siyasal güç uğruna yapılan bir savaş haline geldiğidir. Dördüncü Haçlı Seferi açıkça görünmektedir ki, adil bir savaş değildir. Papalık gerekli çağrıyı yaptıktan sonra Champagne Kontu Thibaut seferin idarecisi olarak seçilmiştir. Bunun akabinde de seferin Mısır'a yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak ordunun Mısır'a sevk edilebilmesi için Venedik'ten gemi alınması gerekiyordu. Bu iş için Venedik ile görüşülürken Venedik hâkimi Enrico Dandolo tarafından farklı bir öneri sunulmuştur. Venedik'in ilgili dönemde Mısır ile

¹¹ Konstantinopolis süreci ile ilgili yorumlamalar ve tasvirler için ayrıca bkz. Nicole Galland, **Crossed: A Tale of the Fourth Crusade**, Harper Collins, 2008, s.368-380.

¹² Detaylı bilgi için bkz. Paul Viotti ve Mark Kauppi, **International Relations Theory**, Pearson Education, 2012, s.66.

önemli ticari ilişkileri olduğu ortaya çıkmış ve böylece Mısır'a saldırmak yerine Venedik ile uzlaşmayan Bizans'a saldırmanın daha yararlı olacağı Enrico Dandolo cephesi tarafından dini kaygılar hiçe sayılarak dile getirilmiştir. Burada görülmektedir ki, dini kaygılar ile süreç başlatılmış ve Mısır üzerinden Ortadoğu'ya giriş sağlanarak din savaşı gereğince Kutsal Toprakların Müslümanlardan ve Hristiyanlara göre bölgedeki kötü yöneticilerden kurtarılması amaçlanmıştır. Ancak daha Mısır'a bile gelmeden Enrico Dandolo seferini Bizans'a yapılmasını önererek din savaşının mahiyetini değiştirmiştir. Bizans'a saldırıp uzlaşmadığı cepheyi bastırarak ve gücünü pekiştirmek istemiştir. Mısır'dan da ticari ilişkileri yüzünden vazgeçmiştir. Yani Papalık tarafından başlatılan savaşı ve yöneticilerin kurduğu stratejiyi ticari çıkarlarının aşığında görmüş, hatta din mücadelesini ticari ilişkilerinden daha önemsiz görerek kendi çıkarına uygun olacak bir yöntem önermiştir. Dördüncü Haçlı Seferi daha başlamadan ana kaygısı olan dini endişeleri bir kenara bırakmıştır.

Thibaut'un ölümünün üzerine yerine kardeşi Boniface de Montferrat gelmiş ve Venedik'in isteklerini kabul etmiştir. Bu süreçte Papalık pasif kalmış ve sefer Ortodokslara karşı yapılan bir mezhep savaşına dönüşürken ticari ve siyasal güç arzusunu da içerisinde barındırmıştır. Bunun üzerine hazırlıklar tamamlanmış ve Haçlı ordusu 1202 yılında Venedik'te toplanmıştır. Ancak önceden belirlenen paranın Haçlılara verilmemesi yüzünden Venedikliler zor durumda kalmış ve finansal sorunu dini kaygıları hiçe sayacak başka bir yöntemle çözmüşlerdir. Macar hâkimiyetindeki Zara şehrini yağmalama noktasında Haçlılara yol göstermişler ve aralarındaki ekonomik anlaşmazlığı çözmüşlerdir. Buraya kadar Dördüncü Haçlı Seferi'nin dini kaygıları nasıl hiçe saydığı ve hatta ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için kendi dindasını bile yok saydığı ortaya koyduk. Bunları Thomas Aquinas'ın haklı savaş teorisi ile değerlendirdiğimiz vakit ortada adil bir savaşın olmadığına ve ekonomik çıkarların dini kaygıların önüne geçtiğine tanık oluyoruz. Haçlı ordusu açıkça görünmektedir ki, dini ruhani boyutta değil, daha çok yüzeysel anlamda değerlendirmiştir. Ordu için önemli olan şey savaşmak ve ekonomik anlamda güç kazanmaktır. Yöneticilerin yönlendirdiği şekilde hareket eden ordunun içinde her zaman bazı iyi askerlerin bulunduğunu söylemek mümkündür, ancak onların da kitlesel mobilizasyon içerisinde ait buldukları orduya uymaktan başka çarelerinin kalmadığı da açıktır. Daha sonra Bizans kıyılarına gelen Haçlı ordusu saraydaki mütefakirine yapılan darbeyi fırsat bilmiş ve Konstantinopolis'i 13 Nisan 1204 tarihinde ele geçiren dini değerleri hiçe sayacak bir şekilde yağma etmiştir. Burada savaşın iyiliğin geliştirilmesi adına yapılmadığı, haklı bir sebeple icra edilmediği ve savaşta hiçbir şekilde bir orantı uygulanmadığı ortadadır. Hepsinin ötesinde ordu kendi dindalarını ekonomik kazanç ve daha sonra kurulacak devletin siyasal gücü uğruna katletmiştir. Ayasofya yağma edilmiş ve savaşan savaşmayan ayrımı bile yapılmadan rahibeler tecavüze mahkûm edilmiştir. Bizans'a karşı yapılan askeri girişimin Aquinas'ın koymuş olduğu kurallara uymadığı açıktır.

5.2.1.Savaşı Bir Devlet – Prens Finanse Etmelidir

Aquinas'ın koyduğu bu kural çerçevesinde Dördüncü Haçlı Seferi önemlidir. Dördüncü Haçlı Seferi bu maddeye uymaktadır. Sefer kararı dönemin resmi otoritesi olan Papalık ve ona dost diğer devletler tarafından verilmiştir. Her ne kadar sefer amacından sapmış olarak Konstantinopolis'i yağmalama noktasına varmış olsa da, resmi otoritelerin ortaklaşa kararı ile açılması sebebiyle savaşın devlet nizamı içerisinde planlandığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi finanse edilmesi açısından yorumlandığında Aquinas'ın prensibine uygun olduğunu gösterecektir. Ancak bu noktada bazı hususları vurgulamakta yarar vardır. Aquinas bu maddeyi savaşların meşru olması için toplumsal örgütlenmenin en üst kurumu olan devlete dayandırmıştır. Yani bir toprak parçası üzerinde kurulu bulunan devlet toplumsal örgütlenmenin en büyük parçası olarak savaş açtığı zaman Aquinas'a göre bu askeri girişim meşrudur. Çünkü Aquinas bunun çeşitli güç odaklarından arınmış ve devletin siyasal anlamda aldığı gerekli bir karar çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir eylem olduğunu düşünmüştür. Aquinas'ın bu maddeyi oluşturmasında klasik hukuk diye tabir ettiğimiz dönemin önemine atıf yapmazsak olmaz. Klasik hukuk döneminde de devlet yine meşru bir otoritedir ve devlet dışı silahlı aktörlerin askeri girişimlerde bulunması toplumsal huzursuzluğa neden olacağından devletin sistemli ve meşru bir otorite olarak toplumsal sözleşme çerçevesinde kurulmuş bir yapı şeklinde gerçekleştirdiği eylemlerde konsensüsü sağlayacağı düşünülmektedir.

Uluslararası alanda devletlerin savaş açma noktasında Aquinas tarafından meşru kabul edilmesi dönem itibarıyla en güçlü aktörün devlet olduğu düşünüldüğünde Aquinas'ın neden böyle düşündüğünü anlamak kolaydır. Ancak burada çeşitli güç odaklarını düşünmek elzem olacaktır. Nitekim bu madde içerik bakımından değil formal yani biçim açısından değerlendirilmesi gereken bir unsurdur. Haçlı ordusuna asker gönderen devletler ve Venedik birer resmi otorite olsalar da, bu devletlerin Bizans'a ve Konstantinopolis'e haksız bir şekilde saldırdıkları ortadadır. Savaş devletler tarafından finanse edilse de, Aquinas'ın diğer bahsettiği unsurlardan bağımsız bir şey değildir. Yani birinci maddeyi aslında Aquinas'ın diğer iki maddesi ve açıklamalarıyla değerlendirmek gerekmektedir. Özetle, bir savaşı devlet başlatabilir ve bu savaş bu yüzden meşru görülebilir ancak, savaşın çıkması esnasında meşru müdafaa olup olmadığına veya da haklı bir

sebebin varlığına işaret etmek ve bunları aramak gereklidir. Yani birinci maddeden ziyade Aquinas'ın ikinci şartı daha önemlidir. Devletlerin savaş ilan etmelerinin arkasındaki sebebi aramak gereklidir. Buna örnek vermek gerekirse yine Konstantinopolis'in yağması meselesine dönmek ve analiz yapmak yararlı olacaktır. Yağmanın ekonomik, siyasal ve kültürel sebepleri vardır. Haçlılar yapılan saray darbesini kendi ekonomik çıkarlarına bir tehdit olarak algılamışlar, bunun dışında daha önceki kültürel aşığılamalar, Latinler ile Bizanslıların birbirlerini hor görmeleri ve Venediklilerin güç arzusu burada ön plana çıkmıştır. Finanse edenler devletlerdir ancak haklı sebeplerle askeri girişim gerçekleşmemiştir. Bu sebeple yapılabilecek analizde şunu ifade etmeliyiz ki, sadece devletlerin finanse ettiği savaşları meşru nitelendirmek doğru değildir. Savaşın açılış sebepleri de en az kimin finanse ettiği sorusu kadar önemlidir. Yani Aquinas'ın maddelerini bir bütün içinde ele almak yararlı olacak ve doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

5.2.2.Savaş İçin Adil ve Haklı Bir Sebep Bulunmalıdır

İkinci unsura gelinecek olursa bir savaşın başlatılabilmesi için adil ve haklı bir sebebin var olması gerektiği şartı görülebilir. Dördüncü Haçlı Seferi bu şartı uymamaktadır. Dördüncü Haçlı Seferi, insanların normal hayatını sürdürdüğü ve herhangi bir siyasal istikrarsızlığın olmadığı Kutsal Toprakları ele geçirmek için hazırlanmış ve sonra da alakasız bir şekilde Konstantinopolis'e yönelmiştir. Ortada haklı ve adil bir sebebin olması için insanların haklarının ihlâl edilmiş olması ve ilgili coğrafyada zulmün hâkim olması gerekmektedir. Hâlbuki bölgede bunun aksine sakin bir yaşam sürülmekte ve hatta 1192 yılında Kudüs'ü yöneten Müslümanlarla Hristiyanlar arasında yapılan barış anlaşması gereğince Hristiyanlar hac için Kudüs'e gelebilecekler ve taraflar arasındaki ticaret kolaylaştırılacaktır¹³. Buradan da anlaşılacağı üzere acil bir dini savaşı gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Aynı şekilde Konstantinopolis'e de savaş açılması için ortada haklı bir sebepten söz edilememektedir. Yani hukukun temel esaslarından olan meşru müdafaaaya da zemin hazırlayacak bir ortamdan bahsedemiyoruz. Bu durum yine haklı sebeplerin ortada olmadığını ve siyasal süreçler sonunda alınan kararların seferde etkili olduğunu bize göstermektedir. Hâlbuki bu askeri girişimi yapanların Aquinas'ın koymuş olduğu kurallara uyması dini bir savaş çerçevesinde gerekmektedir, ancak din adına girişilen bu yolda Yaraticının hoşuna gitmeyecek her şey yapılmıştır. İncil'den bir referansla örneklendirmek yerinde olacaktır:

“Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondallığını verirsiniz de, Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakati– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi (İncil, Matta, 23: 23).”

İncil'den alınan yukarıdaki ifadelerde adaletin, merhametin ve sadakatin önemine vurgu yapılmaktadır. Özellikle burada adaletle vurgu yapmak gerekmektedir. Görüldüğü üzere Aquinas ile İncil arasında bir harmoniden söz edebilmekteyiz. Yani savaşın açılmasında adaletin varlığı şarttır. Savaş adaleti sağlamak üzere haklı bir sebepten ötürü ancak gerçekleştirilebilir ve bu minvalde adım atılmalıdır. Hem İncil'e hem de Aquinas'a referansla baktığımız zaman Dördüncü Haçlı Seferi'nin gerek Mısır ve Kutsal Topraklar gerekse de Konstantinopolis üzerine yaptığı ve yapmayı planladığı seferlerin hiçbirinin adil ve haklı olmadığını söylemek gereklidir. Bu askeri girişim Aquinas'ın modelinin dışında gerçekleşmiş ve adaleti yüceltmek ve tesis etmek şöyle dursun Haçlı ordusuna yağma fırsatı vermiştir. Ekonomik sebepler ve siyasal güç arzusu etkili olan faktörlerin başında gelmektedir.

5.2.3.Savaş İnsanlar İçin İyiliğin Geliştirilmesi ve Olumlu Niyetler İle Yanlışların Düzeltilmesi Adına Açılmalıdır

Savaşın açılabilmesi için bir diğer şart ise ilgili savaşın ortak olarak insanların yararı adına açılması ve yanlışların terbiye edilmesi adına yapılmasıdır. Böyle bir savaşta savaşın icrası da en az açılma sebepleri kadar önemlidir. Kutsal Toprakların veya Konstantinopolis'in ele geçirilmesinde insanların ortak çıkarları açısından bir yarar beklemek beyhudedir. Çünkü buraların ele geçirilmesinin insanların iyiliğini geliştirme yönünde bir anlamı yoktur. Zaten insanlar bu bölgelerde var olan mevcut düzenlerinin yönetiminde yaşamaktadırlar ve genel bir zulümden de söz edilememektedir. Konstantinopolis'de yapılan mezalim zaten bu seferin hem icrasının hem de açılma sebebinin adil ve haklı olmadığını göstermektedir. Ayrıca diğer tüm kötü unsurları dışarıda bırakacak ve yok sayacak olursak, sadece dini bir sebepten bir savaşı başlatmak adil ve haklı bir gerekçe değildir. Bunu destekleyecek örnekleri İncil'den ve Hz. İsa'nın hayatından bulmak mümkündür. Hz. İsa döneminde de öncelikle her şeyin sulh yoluyla çözülmesine Hz. İsa ve çevresi önem vermiş ve böyle davranmıştır.

“İsa daha konuşurken, Onikiler'den biri olan Yahuda geldi. Yanında, başkâhinlerle halkın ileri gelenleri tarafından gönderilmiş kılıçlı sopalı büyük bir kalabalık vardı. İsa'ya ihanet eden Yahuda, “Kimi öpersem, İsa O'dur, O'nu tutuklayın” diye onlarla sözleşmişti. Dosdoğru İsa'ya gidip, “Selam, Rabbî!”

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.332.

diyerek O'nu öptü. İsa, "Arkadaş, ne yapacaksan yap!" dedi. Bunun üzerine adamlar yaklaştı, İsa'yı yakalayıp tutukladılar. İsa'yla birlikte olanlardan biri, ani bir hareketle kılıcını çekti, başkâhinin kölesine vurup kulağını uçurdu. O zaman İsa ona, "Kılıcını yerine koy!" dedi. "Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek. Yoksa Babam'dan yardım isteyemez miyim sanıyorsun? İstesem, hemen şu an bana on iki tümenden fazla melek gönderir (İncil, Matta, 26: 47 – 53)."

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, Hz. İsa İncil'de anlatılan ifadeler çerçevesinde yakalandığı esnada bile savaşmayı ikinci plana almıştır. Onun için sulh yoluyla çözüme kavuşmak daha önceliklidir. Hz. İsa'nın bu tavrına ve Aquinas'ın da üçüncü maddesine uymayan Dördüncü Haçlı Seferi sadece bir devlet sisteminin idaresi altında gerçekleştiği için makul görülürken, diğer iki maddeye ve genel olarak Hz. İsa'nın tavırlarına uygun düşmemektedir. Sonuç olarak, Thomas Aquinas'ın adil savaş sistematüğını Dördüncü Haçlı Seferi'ne uyguladığımız zaman, bu savaş savaşın sadece devletler tarafından finanse edilmesi açısından Aquinas'a uygun düşerken savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır ve savaş insanların iyiliği için geliştirilmelidir maddelerine uygun düşmemektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın kültürüne ve ahlâkına da uygun düşmemektedir. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi'nin siyasal ve ekonomik sebeplere kaydığını ve dini değerlere oturmadiğini söylemekle beraber adil bir savaş olmadığını da ifade etmek yararlı olacaktır.

6.Sonuç

Dördüncü Haçlı Seferi tarihçiler açısından olduğu kadar uluslararası ilişkiler düşünürleri açısından da önemli bir hadisedir. Batılılar ile Doğulu Bizanslıların yani Katolikler ile Ortodoksların hayatlarını bir savaş kararının nasıl etkilediğini ve birden fazla devletin bu sürece nasıl dâhil olduğunu gördük. Dördüncü Haçlı Seferi Thomas Aquinas'ın kıstasları çerçevesinde analiz edilmiştir çünkü Aquinas tıpkı kendinden önce gelenler gibi adil savaş teorisi üzerine düşünmüş biridir ve bunun yanı sıra Hristiyanlık için önemli bir din adamı olmasının yanı sıra seferden kısa bir müddet sonra doğmuş ve aynı yüzyıl içinde yaşayarak çalışmalarını tamamlamıştır. 13.yüzyılın hâkim haklı savaş paradigmasını yaşadığı yüzyıl olması sebebiyle iyi yansıttığı varsayılmaktadır. Yıllar geçmiş olmasına rağmen insanlar kendisine ciddi saygı duymakta ve öğretilerini değerli görmektedirler. Ayrıca uluslararası ilişkilerdeki adil savaş teorisine de ciddi katkı sağlayan isimlerden biridir. Kısaca özetlemek gerekirse Aquinas aşağıdaki maddeleri bir savaşın adil olabilmesi için şart koşmuştur:

- 1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
- 2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.
- 3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

Makalenin başında sorulan araştırma sorusu dini kaygılarla başlayan bir savaşın siyasal ve ekonomik çıkarlara teslim olup olmayacağı ile ilgiliydi. Taranan ve analiz edilen literatür çerçevesinde değerlendirildiği zaman Dördüncü Haçlı Seferi'nin birinci kıstasa uyduğu ancak ikinci ve üçüncü kıstasa uymadığı görülmektedir. Ayrıca jus in bello (savaşın icra edilmişinin doğru şekli) açısından da değerlendirildiği vakit Dördüncü Haçlı Seferi haksız bir savaştır. Savaşın neticeleri çok sayıda insanın ölümünü, tecavüzleri ve yağmayı getirmiştir. Savaş sadece devletler tarafından idare edildiği için ilk maddede makul görülmektedir ancak hem jus in bello açısından hem de yukarı ifade edilen ikinci ve üçüncü maddeler açısından değerlendirildiğinde adaletsizliği ve haksızlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda seferin haklı bir girişim olmadığı ve buna göre örnekten de anlaşılabilirliği üzere özellikle liderlerin ve yöneticilerin ekonomik ve siyasi çıkarıyla birlikte sahip oldukları ilişkilerin, dini nitelikteki savaşları ekonomik ve politik sonuçlar doğuracak şekilde yönlendireceği görülmüştür. Bu anlamda tek bir olay üzerinden ele alınan bu konu hem tarihi süreçte hem de günümüzdeki savaşlarla önemli paralellikler göstermektedir. Değerlendirmeler ışığında bu piyon makalenin bundan sonraki benzeri çalışmalara örnek teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası ilişkilerde adil savaş kuramı günümüzde Birleşmiş Milletler'in Güvenlik Konseyi'ndeki kararları neticesinde meşru bir temele oturmakta ve siyasal anlamda bu minvalde kararlar alınmaktadır. Ancak Dördüncü Haçlı Seferi'ni bir model olarak ele alıp analoji yapıldığı vakit sorulması ve cevaplanması gereken soru gerek tarihte gerekse de günümüzdeki savaşların ne kadar haklı olduğu sorusudur. Bu makaledeki modeli ihtiva eden çalışmaların daha çok sayıda örnek olay üzerinde gerçekleştirilmesi adil savaş teorisinin daha iyi bir şekilde savaşları ve nedenlerini bize göstermesini sağlayacaktır. Böylece gerçekten savaşların nedenleri ve haklılık payları üzerine daha genel değerlendirmelerde bulunup hangi şartlarda savaşların haklı olabileceğini ve bunun nasıl icra edilmesi gerektiğini gelişmiş bir seviyede formüleştirebileceğiz. Sosyal bilimlerde her ne kadar genelleştirmelerin yapılması fen bilimlerine oranla daha zor olsa da, sağlam temellere dayanan ve çok örnek olay üzerinde test edilmiş belli başlı genelleştirmeler bize geleceğe dönük yararlı çalışma planları sunacaktır. Bu sebeple adil savaş teorisinin

farklı dönemlerde farklı şartlarda gerçekleşen askeri hâdiseler üzerinde denenmesi ve bu savaşların iç ve dış dinamikleriyle beraber test edilmesi bize adil savaşların hangi şartlarda gerçekleşebileceği üzerine yeni fikirler sunmamız ve katkı sağlamamız noktasında kapılar aralayacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- Andrea, Alfred J., **Contemporary Sources for the Fourth Crusade**, Brill, 2000.
- Aquinas, Thomas, **Of God and His Creatures**, Çev. Joseph Rickaby, London: Bvrvs & Oates Mcmv, 1905.
- Aquinas, Thomas, **Political Writings**, Çev. R.W. Dyson, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Aquinas, Thomas, **The Summa Theologica**, Çev. Fathers of the English Dominican Province, London: Burns Oates and Washbourne Ltd., 1916.
- Dower, Nigel, **The Ethics of War and Peace**, Polity Press, 2009.
- Fiala, Andrew, **Practical Pacifism**, New York: Algora Publishing, 2004.
- Hashmi, Sohail (Ed.), **Just Wars, Holy Wars, and Jihads**, New York: Oxford University Press, 2012.
- Keegan, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları, 1995.
- Kerr, Fergus, **Thomas Aquinas: A Very Short Introduction**, New York: Oxford University Press, 2009.
- Mattox, John Mark, **Saint Augustine and the Theory of Just War**, New York: Continuum, 2006.
- Morgenthau, Hans, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Nicolle, David, **The Fourth Crusade 1202 – 1204: The betrayal of Byzantium**, Osprey Publishing, 2011.
- O'Driscoll, Cian, **The Renegotiation of the Just War Tradition and the Right to War in the Twenty-First Century**, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Possner, Roger, **The Rise of Militarism in the Progressive Era, 1900–1914**, McFarland & Company, 2009.

Ansiklopediler

- Demirkent, Işın, "Haçlılar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Kutsal Kitaplar

İncil, Matta, 26: 47 – 53; Matta, 23: 23.

Sürelî Yayınlar

- Ereker, Fulya A., "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, Sayı.3, (Güz 2004).
- Kabadayı, Talip, "Felsefenin Işığında "Haklı Savaş" Üzerine Kısa Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt.72, Sayı.1, (2014).
- Phillips, Jonathan, "The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople", *History Today*, Cilt.54, Sayı.5 (5 Mayıs 2004).

İnternet Kaynakları

- Online Longman Dictionary, "Militarism", <https://www.ldoceonline.com/dictionary/militarism> (15 Aralık 2017).
- Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, World Military Spending in 2016, <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/military-expenditure> (15 Aralık 2017).